

УДК 347.43(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.29>

Вікторія Віталіївна Рассказова,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу (старший викладач);*

<https://orcid.org/0000-0003-0887-4880>,

e-mail: vikkyg113@gmail.com

**НОВАЦІЯ ТА ВІДСТУПНЕ ЯК СПОСОБИ ПРИПИНЕННЯ
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ**

Уточнено та доповнено критерії розмежування новації та відступного, обгрунтовано, що однією з ключових відмінностей є мета. Наголошено, що за новації сторони, крім припинення первісного зобов'язання, повинні мати намір на заміну наявного зобов'язання саме новим зобов'язанням, яке не існувало раніше між сторонами та яке вишикає на підставі укладеного договору новації. Передання предмета відступного спрямоване саме на остаточну ліквідацію правових зв'язків між сторонами, що не передбачає подальшого розвитку чи зміни правовідносин.

Ключові слова: відступне, новація, розмежування, мета, первісне зобов'язання, цивільне зобов'язання, припинення цивільного зобов'язання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сучасній договірній практиці новація та передання відступного є доволі актуальними способами припинення зобов'язання. Водночас поширеним є помилкове трактування сторонами природи зазначених правових конструкцій та певна плутанина у тлумаченні юридичних наслідків відповідних способів припинення цивільного зобов'язання, що зі свого боку спричиняє не виправдані очікування сторін і, як результат, чимало судових спорів саме через непорозуміння учасників договірних правовідносин щодо ознак та підстав розмежування новації та відступного.

Питання загальної характеристики, особливостей та ознак відступного й новації як самостійних підстав припинення цивільного зобов'язання в тому чи іншому контексті висвітлені в багатьох наукових працях, присвячених, зокрема, дослідженню юридичної природи як кожного із зазначених способів, так і з огляду на критерії розмежування, аналіз відмінностей та ознак схожості цих правових інститутів.

Проте актуальною є більш детальна характеристика новації та відступного, адже запропоновані в доктрині критерії розмежування вказаних способів припинення цивільного зобов'язання не знаходять однастайності серед дослідників та залишаються відкритими для подальшого обговорення й потребують уточнення, доповнення з метою

ефективності захисту учасниками цивільних правовідносин своїх прав та інтересів.

Стан дослідження проблеми

Окремі аспекти особливостей юридичної природи відступного та новації як самостійних способів припинення цивільного зобов'язання, їхні механізми, порівняльна характеристика їхніх відмінностей, а також підстави їх розмежування від інших суміжних інститутів зобов'язального права висвітлені в низці наукових досліджень як у межах вивчення загальних підстав припинення зобов'язання взагалі, так і щодо відступного та новації зокрема. Так, ознаки відступного та новації, особливості застосування цих механізмів ліквідації юридичних зв'язків між сторонами та їх наслідки, а також порівняльно-правову характеристику вказаних інститутів та критерії їх відмежування від суміжних способів припинення цивільного зобов'язання висвітлено у працях А. В. Коструби, О. І. Міхно, Є. В. Падуна, І. Й. Пучковської, К. В. Самусєвої, С. Е. Сибіги, Є. О. Тупицької та ін.

Проте потребують уточнення та доповнення наявні підходи до визначення й характеристики критеріїв розмежування новації та відступного для формування більш ефективної та сталої практики їх застосування.

Мета і завдання дослідження

Аналіз деяких відмінностей механізмів новації та відступного, поглиблення та доповнення наукових напрацювань щодо ключових відмінностей вказаних правових інститутів є *метою* цього дослідження, що сприятиме формуванню більш глибокої правової характеристики зазначених способів припинення цивільного зобов'язання. *Завданням* є з'ясування особливих відмінних ознак, змісту і цілей передання предмета відступного та новації, що є вихідною засадою їх розмежування, а також виявлення нових можливих критеріїв.

Наукова новизна дослідження

Сформульовано висновки щодо ключових особливостей змісту і характеристики відступного та новації як основних відмінностей, що слугуватиме доповненню й уточненню наявних доктринальних напрацювань і підходів до трактування інститутів відступного та новації, вдосконаленню практики їх розмежування і застосування.

Виклад основного матеріалу

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) у ст. 600 містить визначення відступного¹ як самостійної підстави припинення цивільного

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.05.2024).

зобов'язання, що не розкриває повною мірою його правову природу як інституту та не наводить основних його спеціальних ознак як способу припинення зобов'язання та як правочину. Не міститься в цьому нормативному положенні і більш детальної характеристики переліку суттєвих ознак відступного. Зокрема, передбачено, що зобов'язання припиняється за згодою сторін внаслідок передавання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо). При цьому розмір, строки та порядок передавання відступного встановлюються сторонами. Отже, наведене вище законодавче визначення лише вказує основні вимоги до змісту відповідних правовідносин та надає підстави для подальшого їх аналізу.

Власне з огляду на порівняно новий у цивільному праві інститут відступного та лаконічність законодавчого регулювання виникає неоднозначне тлумачення ст. 600 ЦК України у правозастосовній практиці через дещо різні погляди щодо умов застосування цієї конструкції для припинення договірних та недоговірних зобов'язань.

Законодавче визначення новації закріплене у ст. 604 ЦК України, в якій, зокрема, передбачається, що зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація). У випадках, передбачених законом або договором, новація може здійснюватися щодо декількох первісних зобов'язань. При цьому законодавцем визначено випадки, в яких застосування цього способу припинення зобов'язання не допускається.

Крім того, зазначене законодавче положення містить застереження, що новація припиняє додаткові зобов'язання, пов'язані з первісним зобов'язанням, якщо інше не встановлено договором, крім випадків, передбачених законом¹.

Як бачимо, у правових конструкціях відступного та новації є низка суттєвих відмінностей, зокрема щодо природи новації як заміни первісного зобов'язання новим зобов'язанням (варто зауважити, що йдеться не про зміну умов первинного зобов'язання, а про виникнення нового за своїм змістом зобов'язання між тими ж сторонами) та відступного як заміни первісного зобов'язання передаванням узгодженого предмета відступного; щодо моменту припинення первісного зобов'язання при новації та відступному; щодо випадків недопустимості застосування відповідних конструкцій тощо.

Проте важливе значення для забезпечення єдиних підходів до застосування відступного та новації є визначення їхніх особливих

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.05.2024).

ознак та більш глибокий аналіз підстав їх розмежування, що сприятиме правильному застосуванню цих інститутів та припиненню сторонами зобов'язання саме в той спосіб, який відповідатиме очікуванням сторін, їхнім прагненням та інтересам, а не внаслідок помилки чи викривлення сутності наявних між ними зобов'язальних правовідносин.

Так, у науковій літературі в цілому справедливо зауважено, що однією з ключових відмінностей та «найголовнішим критерієм відмежування є ціль використання конкретного способу припинення зобов'язання». Зокрема, наголошується, що «метою новації є укладання договору щодо припинення первісного зобов'язання та внаслідок цього виникнення нового, яке відрізняється за змістом. Ціллю відступного є укладання договору, згідно з яким первісне зобов'язання зберігається, змінюється лише предмет» [1, с. 150].

Слушним є зауваження і щодо характеристики очікуваних намірів сторін при застосуванні новації та відступного з огляду на їхню різну правову природу, адже особливості вказаних аспектів волевиявлення сторін є вкрай важливими при встановленні природи тих правовідносин, які склалися між сторонами, а також при вирішенні правових спорів між ними. Варто погодитися, що «під час відступного волевиявлення контрагентів спрямовано на збереження первісного зобов'язання з наданням боржнику права відкупитися від його виконання (замінити первісний предмет виконання) і тим самим припинити дію основного зобов'язання. Водночас під час новації потрібен намір на припинення первісного зобов'язання шляхом установалення нового як такого, що породжує для боржника новий обов'язок» [2, с. 95].

Проте вважаємо за необхідне уточнити, що, застосовуючи інститут новації, сторони повинні мати намір на заміну наявного зобов'язання саме новим зобов'язанням, тобто не на зміну умов чи окремої умови про предмет первісного зобов'язання, і не лише намір на припинення наявного між ними зобов'язання, а його припинення шляхом виникнення нового зобов'язання. При цьому варто наголосити, що новація не спрямована на припинення наявного між сторонами саме правового зв'язку, адже з укладенням угоди про новацію правовідносини сторін не припиняються, а продовжують тривати, оскільки замість зобов'язання, яке припиняється, виникає нове зобов'язання, узгоджене сторонами.

Водночас передання обумовленого відступного замість виконання первісного зобов'язання спрямоване насамперед саме на остаточну ліквідацію правових зв'язків між сторонами, і йдеться не про розвиток наявних правовідносин відповідно до нових умов чи на підставі нового зобов'язання, а саме про припинення.

Саме цей аспект вважаємо ключовим у характеристиці відмінностей відступного та новації поряд з іншими відмінностями.

Зокрема, варто погодитися, що важливим для розмежування новації та відступного є момент припинення первісного зобов'язання, зокрема, як зазначається дослідниками, у разі новації первісне зобов'язання «припиняється з укладенням договору новації, тобто з моменту досягнення домовленості сторін, у разі застосування відступного – з моменту виконання зобов'язання, тобто під час передання боржником кредиторів відступного» [1, с. 150]. Так, «закон називає різні моменти припинення існуючого між сторонами зобов'язання: при відступному цей момент пов'язаний з переданням боржником кредиторів відступного; при новації – з моменту домовленості сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами» [2, с. 95]. У наукових працях, присвячених договору новації в окремих правовідносинах, також звертається увага на особливості новації з огляду на момент виникнення нового зобов'язання. Зокрема, зазначається, що під час укладення домовленості про новацію боргу в позикове зобов'язання «правові наслідки за цим правочином настають із моменту, коли сторони досягли згоди щодо всіх його істотних умов» [3, с. 33].

При цьому дійсно в разі новації правоприпиняючим фактом є «домовленість сторін про припинення первісного та виникнення нового зобов'язання, а в разі передачі узгодженого предмета відступного юридичними фактами є не тільки домовленість про відступне, а й обов'язок боржника передати предмет відступного» [1, с. 150].

Проте важливо наголосити, що у складі правоприпиняючих фактів у разі застосування механізму відступного є не обов'язок боржника передати відступне, як зазначається, а власне факт передання відступного, тобто виконання угоди про відступне, оскільки укладення самої угоди про відступне, узгодження предмета відступного й встановлення обов'язку боржника передати предмет відступного не припиняють наявне зобов'язання.

Варто також звернути увагу на судову практику, в якій наголошується на особливостях новації як способу припинення зобов'язання, які необхідно враховувати при аналізі договірних правовідносин, що склалися між сторонами, та розмежувати новацію та її наслідки від суміжних інститутів, зокрема передання відступного.

Так, цікавими є висновки Верховного Суду у справі № 609/67/18, у яких, зокрема, суд касаційної інстанції дійшов висновку, що «новація – це угода про заміну первинного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами. Вона не припиняє правового

зв'язку сторін, оскільки замість зобов'язання, дія якого припиняється, виникає узгоджене ними нове зобов'язання»¹.

Судом наголошено, що зі змісту ст. 604 ЦК України вбачається, що ознаками новації є: спосіб припинення зобов'язання; вона можлива лише між тими самими сторонами (сторонами попереднього зобов'язання); вона є двостороннім правочином (договором); нове зобов'язання пов'язане з попереднім і спрямоване саме на заміну первісного зобов'язання новим, а не на заміну цього зобов'язання².

Як зазначається в судовому рішенні, до умов новації згідно з вимогами закону віднесено такі: нове зобов'язання повинне пов'язувати тих самих осіб, що і первісне; сторони мають досягти згоди щодо заміни одного зобов'язання іншим, а «домовленість про новацію» – це договір про заміну зобов'язання; вчиняється новація у формі двостороннього правочину (новаційного договору), який має відповідати вимогам до форми та змісту, необхідних для нового зобов'язання; наявність наміру сторін вчинити новацію, про який сторони повинні обов'язково вказати в договорі, а за відсутності такого застереження первісне зобов'язання не припиняється, а буде діяти разом із новим; дійсність первісного зобов'язання (недійсність первісного зобов'язання веде до недійсності й нового зобов'язання, що впливає з новації, якщо ж недійсним є новаційний договір, сторони залишаються пов'язаними первісним зобов'язанням, і новація не відбувається); заміна змісту зобов'язання або має виконуватися те саме, але на іншій правовій підставі; допустимість заміни первісного зобов'язання новим³.

Отже, як наголошує суд касаційної інстанції, важливою умовою новації є «наявність наміру сторін вчинити новацію, про який сторони повинні обов'язково вказати в договорі, оскільки за відсутності такого застереження первісне зобов'язання не припиняється, а буде діяти поряд із новим»⁴.

Крім того, доволі цікавим є питання заміни сторони зобов'язання при новації з точки зору аналізу допустимості такої заміни і як додаткової підстави порівняння механізмів відступного та новації як способів припинення цивільного зобов'язання. У науковій доктрині започатковано обговорення [4, с. 101] цієї доволі дискусійної проблематики,

---

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.03.2019 : справа № 609/67/18, провадження № 61-43444св18 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/80622502> (дата звернення: 15.05.2024).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

зважаючи на законодавче регулювання щодо зазначеного питання та судову практику, що, на нашу думку, потребує подальшого вивчення та може слугувати поглибленню правової характеристики новації та відступного, а отже, і розширення системи підстав їх розмежування.

Висновки

Вважаємо, що однією з основних та першочергових відмінностей між новацією та відступним, на яку варто звертати увагу при характеристиці наявних правовідносин між сторонами, є мета. Так, застосовуючи інститут новації, сторони повинні мати намір на заміну наявного зобов'язання саме новим зобов'язанням (не на зміну умов чи окремої умови про предмет зобов'язання). При цьому новація наперед характеризується тим, що з укладенням угоди про нове зобов'язання загалом не припиняються правовідносини сторін, оскільки замість зобов'язання, яке припиняється, виникає нове зобов'язання, узгоджене сторонами.

Водночас передання узгодженого відступного замість виконання первісного зобов'язання спрямоване передусім саме на ліквідацію правових зв'язків між сторонами.

Саме цей аспект вважаємо ключовим у характеристиці відмінностей відступного та новації поряд з іншими відмінностями.

Цікавим також для подальшого вивчення є можливість розмежування новації та відступного за ознакою допустимості заміни сторони в зобов'язанні, юридичних наслідків недійсності угоди про відступне та відповідно нового зобов'язання при новації тощо.

Список бібліографічних посилань: **1.** Самусєва К. В. Новація як спосіб припинення зобов'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 148–151. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/36>. **2.** Падун Є. В. Критерії відмежування відступного від новації в цивільному праві України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 91–97. **3.** Тупицька Є. О. Поняття та правова природа договору новації боргу у позикове зобов'язання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35, ч. 1, т. 2. С. 32–35. **4.** Сибіга С. Е. Новація, зміна умов договору і заміна сторони у зобов'язанні. *Право і суспільство*. 2016. № 4, ч. 2. С. 97–103.

Надійшла до редколегії 20.05.2024

Прийнята до опублікування 20.06.2024

Rasskazova V. V. Novation and indemnity as ways to terminate an obligation

In modern contractual practice, novation and the transfer of the indemnity are quite relevant ways of terminating the obligation, which makes it necessary to deepen the characteristics of the distinguishing features and the principles of distinguishing the mentioned mechanisms for terminating the civil obligation.

It is substantiated that one of the main and primary differences between novation and indemnity, which should be paid attention to when characterizing the legal relationship between the parties, is the purpose. In particular, it is emphasized that during novation, the parties must intend to replace the existing one with a new obligation that did not previously exist between the parties and that arises on the basis of the concluded novation agreement (that is, in this case, it is not about changing the conditions or a separate condition for the performance of the original obligation). Novation is primarily characterized by the fact that the conclusion of an agreement on a new obligation generally does not terminate the legal relationship of the parties, since instead of the initial obligation, the validity of which is terminated, a new obligation agreed upon by them arises, and therefore, a legal relationship between the creditor and the debtor continues. At the same time, the transfer of the object of indemnity agreed upon by the parties instead of the fulfillment of the original obligation is aimed primarily at the liquidation of legal ties between the parties. With the transfer of the assignable object, that is, with the execution of the assignable agreement, the initial obligation is terminated and the legal relationship between the parties is also definitively terminated, without further development or change in accordance with other grounds or conditions.

It is this aspect that is key in the characterization of the differences between indemnity and novation in combination with other grounds for distinguishing the mentioned legal institutions, because the purpose and functions of novation and indemnity in the regulation of civil legal relations are completely different, which determines the choice by the parties of one or another way of terminating the obligation depending on the goal they expect to achieve.

Some approaches in the doctrine regarding the differences between novation and indemnity have been clarified and supplemented, in particular with regard to the moment of termination of the original obligation, the peculiarities of the composition of the terminating fact.

Key words: indemnity, novation, differentiation, purpose, original obligation, civil obligation, termination of civil obligation.

